

גדרי נזיקין, גרמא וגרמי

לאור סוגיית הגמרא בבבא קמא צח.

ר' אליאור בהר"ב

פתיחה

שנינו בגמרא (בי"ק צח.):

אמר רבה: הזורק מטבע של חברו לים הגדול - פטור; מאי טעמא? אמר: הא מנח קמך, אי בעית שקליה...

ואמר רבה: השף מטבע של חברו - פטור; מאי טעמא? דהא לא עבד ולא מידי...
ואמר רבה: הצורם אוזן פרתו של חברו - פטור; מאי טעמא? פרה כדקיימא קיימא, דלא עבד ולא מידי, וכולהו שוורים לאו לגבי מזבח קיימי...

ואמר רבה: השורף שטרו של חברו - פטור, דאמר ליה: ניירא קלאי מינך...¹

מובאים כאן ארבעה מקרי נזק, שלדעת רבה אינם מוגדרים כנזיקין, וה'מזיקי' פטור מתשלום.

השורף שטרו של חברו, נראה בגמרא שהוא נידון כגרמי, וממילא לפי רבי מאיר שסובר שדנים דינא דגרמי, יהיה חייב לשלם (וכן הלכה). לגבי המקרים האחרים, נחלקו המפרשים בהגדרתם, האם נידונים כגרמי או כגרמא.

להלן ננסה בעז"ה לעיין במקרים השונים, ולבאר את העולה מהם לענין גדרי נזיקין, גרמא וגרמי²:

ביאור הפטור מנזיקין במקרים שבסוגיא

א. זורק מטבע לים

אמר רבה: הזורק מטבע של חברו לים הגדול - פטור; מאי טעמא? אמר: הא מנח קמך, אי בעית שקליה. והני מילי בצלולין, דקא חזי ליה, אבל עכורין, דלא קחזי ליה - לא... מתיב רבא: אין מחללין על מעות שאינן ברשותו, כיצד? היו לו מעות בקסטרא או בהר המלך, או שנפל כיסו לים הגדול - אין מחללין! אמר רבה: שאני לענין מעשר, דבעינן מצוי בידך, דרחמנא אמר וצרת הכסף בידך, וליכא.

1. להלן תובא הגמרא בהרחבה, בדיון על כל מקרה בנפרד.

2. סדר הדברים: דיון מדוע המקרים הנ"ל אינם נכללים בדיני נזיקין רגילים, שהוא הדיון המפורש בגמרא, ולאחר מכן הדיון שמבוסס על דברי הראשונים לגבי הגדרתם החיובית של המקרים - גרמי/גרמא/פטור.

בתוספות (צח. ד"ה עכורין) כתב שגם אם המים צלולים, כל עוד לא יכול להגיע אליהם הווי נזק, וכ"כ עוד ראשונים.³

ונראה שבמקרה של זורק למים עכורים, יש יותר מגרמא, שהרי גם רבה, שפוטר בדינא דגרמי (כמבואר בהמשך הגמרא), מחייב במקרה כזה. א"כ משמע שיש להחשיב מעשה כזה כנזק גמור. ויש להבין מדוע, הרי אין כאן נזק ישיר במטבע, אלא רק שמונע מהבעלים להשתמש בו?

לכאורה אפשר להסביר שמכיוון שהמטבע נמצא במקום שאי אפשר להגיע אליו, הרי הוא כאילו הושמד, וממילא העושה כן נחשב כמזיק לגוף המטבע, כאילו כילה אותו בידיים, ולכן חייב.⁴

אמנם אם נאמר כך, קשה להבין מה הקשתה הגמרא מהדין של מעות בהר המלך, הרי שם פשוט שאין להתייחס למעות כאבודות מכל אדם, אלא לכל היותר כמנותקות מבעליהן?⁵ וא"כ צריך לכאורה לבאר שהגדרת מעשהו כמזיק אינו מצד זה שנחשב כאילו השמיד החפץ, אלא משום שיצר ניתוק מעשי בין הבעלים לרכושו,⁶ ולמרות זאת נראה מהגמרא שמצב זה מוגדר כנזק גמור.⁷ וזה חידוש גדול בהגדרת נזיקין. ועיי' ברשב"א (צח. ד"ה מתיב), ונראה לי שיש להסבירו כעין דבריני. וצ"ע בהגדרה זו.

מים צלולים

לגבי זורק מטבע למים צלולים, אומר רבה שפטור, מכיון ש"הא מנח קמך". בביאור דין זה, נראה בראשונים שהטעם הוא מפני שאין כאן נזק ממשי, שכן החפץ לא נפגע, ואף ניתן להגיע אליו (עיי' אמוראה) ולקחתו.

ב. שף מטבע

ואמר רבה: השף מטבע של חבירו - פטור; מאי טעמא? דהא לא עבד ולא מידי.

3. ועיי' בקצות (סימן שפו ס"ק ט) שכתב שלפי חלק מהראשונים גם אם לא יכול להגיע אליהם, כל עוד רואה אותם, פטור. ובמלואי חושן (הערה 29) הביא שבאחרונים הרבו להשיב על דבריו, וכתבו שאין סברא לפטור במקרה כזה, עיי"ש.

4. ועיי' גם בדף כג. רש"י ד"ה דפסעי, שנראה מדבריו שמצב כזה נחשב כנזק גמור ולא כגרמי.

5. ויש להעיר שבכה"ג יתכן שיש גם ביטול של בעלות האדם על החפץ, ודבר זה קשור לגדרי בעלות על חפץ אבוד ועוד ואכמ"ל.

6. גם למסקנת הגמרא נראה שהגמרא לא חזרה בה מההו"א באופן מהותי, אלא רק מההבנה שגם מעות שנמצאות במקום שקשה להגיע אליו כלולות בגדר זה.

7. הערת הרב אמוץ: אפשר לבאר שקושיית הגמרא מתיחסת רק לפטור בדין מים צלולים, ובאה להוכיח שחייב, אך אין להוכיח מכאן לסיבת החיוב במים עכורים (אמנם נראה שאכן בהו"א של רבא סיבת החיוב היא כדבריד).

תשובה: אכן אין כאן הכרח, אך נראה לי שהקריאה הפשוטה יותר בגמרא היא הרחבת החיוב של מים עכורים למקרים נוספים, ולא שהגמרא עוברת לדון על חיוב מסיבה אחרת.

וה"מ דמחיה בקורנסא וטרשיה, אבל שייפא בשופינא - חסורי חסריה. מתיב רבא: הכהו על עינו וסמאה, על אזנו וחרשו - עבד יוצא בה לחירות (רש"י - אלמא אף על גב דלא חסריה, כיון דעשה מעשה בגופו לאו גרמא קחשיב ליה אלא ממש, והכא נמי כיון דמחיה בקורנסיה ופחתייה ועל ככה חסרו דמים, מעשה הוא)... רבה לטעמיה, דאמר רבה: חרשו לאביו - נהרג, שאי אפשר לחרישה בלא חבורה, דטפתא דדמא נפלת ליה באוניה.

מבואר בגמרא שכשאדם שף את צורת המטבע של חברו, אין לזה דין נזק, ומבואר ברש"י הנ"ל שמדובר באופן שמעשה זה גרם חסרון דמים לניזק. ויש לעיין מדוע אין כאן נזק גמור, שהרי פעל בגוף החפץ וקילקלו באופן ניכר, ואף הפחית את דמיו? המפרשים ביארו בדרכים שונות:

במחנה אפרים (הלכות נזקי ממון סימן ד) כתב:

וטעמא דגבי השף מטבע לא מינכר היזקא דבשביל דלית ביה צורה לא מיקרי דבר הנזק דראוי הוא לעשות לו צורה, ועוד דהרואה אותו עכשיו אינו מכיר בהיזקו...⁸ דשף מטבע נמי לא הוי היזק ניכר מפני הפסד צורתו, דצורה הוי דבר שאין בו ממש דלא חשיב כ"כ. אבל בשבר כלי כסף שהיו ראויים למלאכה ועכשיו אינם ראויים, אפשר דכ"ע יודו דחשיב נזק גמור ואף על פי שלא נפחת ממשקלו... שהרי אינם ראויים למלאכה.

משמע שאין בנזק של פחיתת הצורה חשיבות כדי להגדירו כנזק. ואולי אפשר לבאר, שזהו דין מיוחד במטבע, שלצורה שעליו יש ערך הסכמי בלבד, וא"כ מצד האיכות הקיימת בחפץ אין בפחיתתו משום חסרון, למרות שלא ניתן להשתמש בו ויש בדבר חסרון ממון. ולמדנו מזה שניזקין הוא רק אם גורע מהחפץ מבחינה אובייקטיבית.⁹

הש"ך (סימן שפו ס"ק ז) הביא דברי הראב"ן שכתב שאם היכה על בתי נפש או שאר כלי זהב או על טבעת, ופחתם - הוי כמטבע ופטור, וכתב על דבריו:

ואפשר לחלק, דדוקא במטבע דליכא אלא צורתא, אבל בכלי מעיקרא כלי הוי והשתא לאו כלי הוא, והיינו שלא הוזכר דין זה בש"ס ופוסקים רק גבי מטבע, וצ"ע.

נראה מדבריו שבא לחלוק על הראב"ן. ואכן דברי הראב"ן הם חידוש גדול, שהרי בכלי כסף וכדומה, גם אם נאמר שעיקר השימוש בהם הוא קישוט, הרי סוף סוף נפגמת

8. והוסף "ותדע דרבה ס"ל דבכה"ג לא מיקרי היזק ניכר דאם איתא דהוי היזק ניכר אמאי פטור אף דלא חסריה ולא פחתו ממשקלו, והא אמרינן בהנזקין דהמטמא והמדמע דפטור משום דהיזק שאינו ניכר לא שמיה היזק, ומשמע הא אי הוה מינכר הוה חייב ואף על גב דלא פחתו משיעורו..."

9. הערת הרב אמוץ: לכאורה הצד השני במחנ"א הוא שמקרה זה מוגדר כהיזק שאינו ניכר (היזק שאינו ניכר אינו תלוי בהסכמיות גרידא, שהרי מטמא תרומה או מנסך יין אינו תלוי בהסכמיות)? תשובה: גם אם נאמר כך, נראה שהמחנ"א מתבסס על כך שהצורה אינה חשובה, ואם הצורה היתה חשובה זה היה נחשב היזק ניכר.

האיכות הקיימת בכלי באופן עצמי, ולא דבר חיצוני והסכמי, ונראה שזו כוונת הש"ך בהשגתו.¹⁰ עכ"פ נראה שיש כאן הרחבה של העקרון שראינו במחנה אפרים, שכל היזק שאינו בפועל ובעצם הדבר הניזוק - אינו נזק.

לפי דרך זו, אפשר לבאר שקושיית הגמרא ממוזיק את עבדו, היא שלמרות ששם אין חסרון בגוף - חייב, כיוון שאיננו מתייחסים לנזק רק מצד הגדרת החסרון מבחינה פיזית, אלא למשמעות הרחבה של מעשהו - הנזק והחסרון מבחינת יכולת השימוש בפועל (וקמ"ל שגם שם יש חסרון בגוף העבד).

ביום של שלמה (ב"ק פרק ט סימן יז) כתב, שגם במטבע החסרון ניתן לתיקון ע"י נתינת המטבע לאומן, ולכן לא נחשב נזק. והביא שכ"כ בראב"ן (ב"ק סימן כב). בדבריו יש חידוש, כי אף שניתן לתקנו, סוף סוף כרגע החפץ מקולקל וערכו פחות! וצריך לומר שרק כאשר המזיק פועל בחפץ באופן ברור, רק אז נחשב נזק, וכשהשינוי ניתן לתיקון - לא נכון לומר שהפעולה בחפץ היא משמעותית.

וכך כתב במרדכי (ב"ק סי' קטז), וכ"כ גם הנתיבות (סימן שמ ס"ק ג).¹¹

אף לפי דרך זו, אפשר שהקביעה האם הדבר עומד לתיקון, נידונה לפי דרך העולם. שגם אם מבחינה טכנית אפשר לתקן חפץ, אם אין דרך העולם לתקנו (כיון שכרוך בהוצאה או בטרחה רבה), המבט הפשוט על החפץ הוא כמקולקל, ולא כדבר שיש בו קלקול זמני.¹²

בפשטות היה נראה שכוונתם לומר שכיוון שהחפץ עומד לתיקון, אין זה מוגדר כחייב נזק, אלא דומה לתשלום ריפוי בנזקי אדם (שהוא תשלום ייחודי לדיני נזקי אדם). אך אם נסביר כך, קשה להבין את קושיית הגמרא מעבד, שם בפשטות אין הנזק שעשה עומד לרפואה:¹³ ניתן אולי לבאר, שאין כוונתם לומר שאין כאן חסרון, אלא שחסר אחד מהמרכיבים המגדירים את החסרון כנזק המחייב תשלום - כיוון שעומד להשלמה אנו "לא רואים" אותו, והוא כעין היזק שאינו ניכר. לפי זה אפשר לבאר את קושיית הגמרא ממוזיק עבדו בדומה להבנת המחנה אפרים הנ"ל - הגמרא רוצה להוכיח שחסרון אובייקטיבי שעליו ראוי לחייב, הוא גם ללא חסרון (וקמ"ל שאין זו המציאות וכנ"ל).

החזון איש (ב"ק סימן יג אות ב) כתב שטעם הדין הוא משום שבמטבע קל להחזיר צורתה, וכן אין צורתה אלא לסימן בעלמא. נראה שסייג את סברת הישי"ש והראשונים הנ"ל לכך

10. במחנ"א עצמו כתב "אבל בשבר כלי כסף שהיו ראויים למלאכה ועכשיו אינם ראויים אפשר דכ"ע יודו דחשיב נזק גמור ואף על פי שלא נפחת ממשקלו דכלים שבורים דבר הנזק הוא שהרי אינם ראויים למלאכה." אך אין מכאן ראיה גמור שסובר כש"ך, מכיון שמדבר על כלי שיש לו שימוש מעשי, ולא על דבר העומד לנוי.

11. בדבריו מודגש שיש צורך בחסרון בגוף החפץ הניזוק, אך נראה שזה רק סימן לכך שהחסרון הוא משמעותי, דאל"ה לא מובן מדוע לפי דבריו יש חיוב בקורע כסותו של חברו, שהרי בחומר אין חסרון.

12. ועיין כע"ז בחזון איש (ב"ק סי' ו אות ג) שכ' שחיוב תשלום נזיקין מוגדר כחיוב לתקן או חיוב לשלם תמורת החפץ (שהוא כמובן נושא בפ"ע שאכ"מ) על פי השאלה האם החפץ עומד לתיקון או למכירה.

13. והראה לי שחר אימבר שכן הקשה בהר צבי (חלק חו"מ סוף סימן קכז) ונשאר בצ"ע.

שבקל יכול לתקן, כדי שיהיה שייך לומר שהחפץ עדיין קיים, וכן הוסיף שאין כאן נזק אלא לצורה שהיא סימן בעלמא, מעין מה שנתבאר בדברי המחנה אפרים הנ"ל. על פי הגדרות אלו, יש נפקא מינה עצומה לדינא: ¹⁴ לפי המחנה אפרים נראה שכל מעשה שאינו גורע מעצם החפץ אלא רק מקלקל את יופיו וכדומה, אינו נזק (וכאמור, לפי הרמב"ן אף נרחיב זאת לכל נזק שפוגם רק בנוי החפץ הניזוק). לפי היש"ש ודעימיה עולה, שכל נזק העומד לתיקון אינו נזק המחייב תשלום. וצ"ע אם נוהגים כן.

ג. צורם אוזן פרה

ואמר רבה: הצורם אוזן פרתו של חבירו - פטור; מאי טעמא? פרה כדקיימא קיימא, דלא עבד ולא מידי, וכולהו שוורים לאו לגבי מזבח קיימי. מתיב רבא: העושה מלאכה במי חטאת ובפרת חטאת - פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים; מלאכה הוא דלא מינכר היזיקה, אבל צורם דמינכר היזיקה, הכי נמי דמחייב בדיני אדם! אמרי: הוא הדין דאפילו צורם פטור, והא קא משמע לן, דאפילו מלאכה דלא מינכר היזיקה - חייב בדיני שמים.

הראשונים נחלקו בביאור דין זה:

הנמוקי יוסף (ב"ק לה. ד"ה הצורם) כתב שדמי הפרה לא נפסדו. ¹⁵

אפשר לבאר בפשטות שכשאיין חסרון ממוני (אף שבאופן מעשי הבהמה נפגמה לענין מסוים) - אין נזק, והאיסור (וכן החיוב) בנוזקין הוא רק כאשר מחסיר את ממון הבעלים. באופן שונה במקצת, ניתן לבאר שהחסרון קיים ונעשה מעשה נזיקין, אלא שכיוון שלא ניתן לאומדו מבחינה ממונית לא שייך לחייב על כך.

ברמב"ם (חובל ומזיק ז, יא) מבואר, שמדובר במקרה שדמי הפרה פחתו. לפי דבריו צריך להבין מדוע אין חיוב נזיקין גמור? נראה מדבריו, שכיוון שאין הפרות עומדות לכך - אין זה מוגדר כנזק בגוף, ולכן לא שייך לחייב על כך. אפשר להסביר זאת לפי האפשרות שהובאה לעיל, שעיקר הנזיקין הוא הפגם והחסרון המעשי, והמדד הממוני בא רק כדי לאמוד את הנזק לענין התשלום. ממילא, כיוון שהבהמה אינה עומדת לזה, אין כאן סיבת חיוב, ואינו חייב לשלם.

14. אמנם גם אם נאמר שאין כאן מעשה נזק גמור, יש מקום לחייב מצד גרמי, אך אז החיוב יהיה בכפוף לגדרים אחרים, וכדלקמן.

15. לפי זה לא מובן מה שייך בזה גרמי, הרי אין הפסד כלל? אולי אפשר לתרץ שטענתו היא שרוצה להקריב בהמה ועכשיו נאלץ לקנות אחרת, ויש בזה הפסד ממוני עקיף. עדיין צריך להבין כיצד אומדים תביעה זו, וצ"ע.

הערת הרב אמוץ: לענ"ד פשוט שכוונת הנמוקי יוסף שפרות נמכרות למזבח בדמים יקרים יותר, אלא כיון שכולהו שוורים לאו לגבי מזבח קיימי, אין הבדל במחיר השוק (שהוא בד"כ לא למזבח) בין פרה צרומת אוזן ושאינה צרומת אוזן.

ד. שורף שטר

ואמר רבה: השורף שטרו של חברו - פטור, דאמר ליה: ניירא קלאי מינך... אמר אמיר: מאן דדאין דינא דגרמי - מגבי ביה דמי שטרא מעליא, ומאן דלא דאין דינא דגרמי - מגבי ביה דמי ניירא בעלמא. הוה עובדא, וכפייה רפרם לרב אשי, ואגבי ביה כי כשורא לצלמא.

לנידון דידן - לגבי השאלה מדוע אינו מוגדר כמזיק גמור, אפשר לבאר בשני אופנים: אפשר לומר בפשטות, שכיוון שמצד האמת החוב קיים, ואף ישנה אפשרות לגבותו (אם הלווה זוכר את החוב והוא אדם ישר שמודה שחייב), וכיון שכך, אין כאן פגיעה אמיתית. עוד אפשר לומר, שגם אם נאמר שפגע בחוב עצמו, סוף סוף אין כאן גוף ממשי שנפגע, וממילא אין כאן חיוב נזיקין.¹⁶

הגדרת המקרים בסוגיא לעניין גרמא וגרמי

פתיחה

מצינו בכמה דינים בתורה (כגון הלכות שבת ועוד) שישנו מושג של גרמא. בד"כ מדובר על עשיית מעשה באופן עקיף, כשע"י מעשה נוצרת תוצאה שמצד עצמה עונה לקריטריונים של הדין הנידון. לדוגמא, אדם נמבשל בשבת ע"י גרמא - יוצר תבשיל שאם היה עושהו באופן ישיר היה חייב. ממילא בכל עניין ועניין יש לדון האם השינוי באופן העשייה משפיע על הדין, או שדי לנו בכך שהתוצאה שווה.¹⁷

גם לגבי דיני נזיקין נידון דבר זה בכמה מקומות.

כמו"כ מבואר בגמרא (ב"ב כב:): שישנו איסור להזיק בגרמא. ויש לעיין האם איסור זה הוא מדאורייתא או מדרבנן. בפשטות קשה לומר שזה נלמד מפרשת נזיקין המפורשת בתורה, שהרי בתורה מפורשים מקרים שיש בהם חיוב ממון גמור, ומנלן שישנו מעמד ביניים של מעשה האסור אך אינו מחייב?

לכאורה ניתן לומר ששאלה זו תלויה במקור ממנו נלמד האיסור להזיק.¹⁸ אם נאמר שאיסור נזיקין הוא חלק מאיסור כללי יותר, ואהבת לרעך כמוך, השבת אבידה וכדומה, ניתן להבין שגדר האיסור הוא כללי יותר - מצוה שלא להחסיר את ממון חברו. ואם נאמר

16. הערת הרב אמוץ: כך מוכח בלשון הגמרא "ניירא קלאי מינך", וכן מוכח בדין "חזר ומחלו מחול".

17. לדוגמא, במקרה שהתוצאה היא המבוקשת ואין מעשה מצוה מוגדר, יתכן שלא שייך כלל לדון על גרמא, כגון מצוות "לא תשים דמים בביתך", שמסתבר שאין חסרון בעשייתה באופן של גרמא. מאידך, במקרה שעיקר האיסור או המצוה הוא בעצם המעשה, כגון איסור מלאכה בשבת (לפי ההבנה הפשוטה ואכמ"ל), כשאין המעשה נעשה באופן ברור, יש מקום לומר שאין כאן מעשה, וממילא זה לא שייך לאיסור או למצוה המדוברת.

18. הדיון מהו מקור האיסור להזיק (מלבד החיוב לשלם לאחר מעשה) הוא דיון גדול הקובע ברכה לעצמו ואכ"מ.

כך, מסתבר שגם איסור להזיק בגרמא כלול בזה, גם אם אין לזה שייכות לחיובי התשלום המבוארים בפרשה.¹⁹ וכ"כ היד רמה (ב"ב כה: אות קז):

...וגרמא בנזקין פטור, היינו טעמא דנהי דלא אהנו מעשיו בגופו של דבר הניזק, מיהו האי מעשה גופיה דאהנו ביה מעשיו, איסורא הוא, דאסיר למגרם מידי דאתי מיניה היזקא לאינשי, אי משום לפני עור לא תתן מכשול ואי משום ואהבת לרעך כמוך, וכיון דהכא נמי איכא איסורא בגופו של מעשה דאהנו ביה מעשיו.

עוד נאמר בגמרא (ב"ק נה:): לגבי מספר מקרים של גרמא, שהדין הוא שפטור בדיני אדם וחיוב בדיני שמים. היש"ש (ב"ק פרק ט סימן יח)²⁰ כתב שהוא הדין לכל גרמא. אמנם בתשב"ץ (חלק ב סימן קיד) כתב שהוא דווקא במקום שעשה מעשה, בדומה למקרים המובאים בגמרא הנ"ל.

הגדרת גרמא בנזיקין לאור סוגייתנו

אף שהיה מקום להבין את המושג 'גרמא' בנזיקין כבכל התורה, גרימת נזק ללא מעשה ישיר, כגון שבירת כלי ע"י כח שני, או הסרת מונע, מסוגיית הגמ' דידן נראה שהגדר רחב יותר. בכל המקרים המוזכרים מדובר על מעשה ישיר של האדם אלא שאין תוצאה של נזיקין. ולפי זה יש לעיין מהי בדיוק תביעת הממון ומדוע חיוב זה כלול בדין גרמא?²¹

רש"י (צח. ד"ה פטור) כתב לגבי המקרה של זורק מטבע של חברו לים:

...אמר ליה הא מנח קמך ואינה אבודה ואי משום דבעי למיתב זוזא לבר אמוראה למישט ולמישקליה, גרמא הוא שגורם להפסידו אותו שכר וגרמא בנזקין פטור.

מבואר שתביעת הממון המדוברת אינה על הנזק אלא על כך שגרם לחברו להוציא ממון, וא"כ מבואר שיש להזיק זה גדר של גרמא.

גם במקרים הבאים בגמרא ניתן לבאר כן, שהגרמא הוא מה שצריך להוציא הוצאות עקיפות, להטביע צורה על המטבע ולקנות פרה חדשה בשביל הקרבן. (אמנם יתכן שבחלק מהמקרים ניתן להגדיר את הנזק באופן ישיר יותר, מצד הורדת הערך של החפץ, גם ללא הוצאות עקיפות).

לאור זה יש להבין מה כלול במושג 'גרמא בנזיקין'. לכאורה נראה מכאן ש'גרמא' של נזיקין הוא שם כללי לגרימת הפסד ממון, ללא הגדרה מצומצמת של תוצאת נזק. אם

19. אם נאמר כך יש לדון האם שייך הפטורים של נזיקין - טמון באש וכו', בדין גרמא (וגרמי כדלקמן), ויתכן שבכ"מ נאמר שלא תהא כהנת כפונדקית, אם כי יתכן שזה תלוי באופי הדין - האם נאמר שזה כאילו הוא עשה, או שמחייבים על ההפסד שגרם לחבירו. הערת הרב אמוץ - עיין ברכת שמואל ב"ק סימן ב כנגד החזו"א ב"ק סימן ב סוף ס"ק ז.

20. הפניית הרב אמוץ שליט"א.

21. הערת הרב אמוץ: מניין לך שאיסור גרמא בנזיקין נאמר גם ביחס למקרים שבסוגייתנו? תשובת הכותב: מכיון שבגמרא ובראשונים ישנו שימוש באותו מושג, איני רואה צורך לחלק בין המושגים. עוד יש להוכיח כן מדברי הרא"ש, שדן על היחס בין גרמא לגרמי בסוגייתנו ובגמרא ב"ב שבה נאמר גרמא בנזיקין אסור, ומבואר שמדובר באותו מושג.

נסביר כך, לכאורה אין כ"כ קשר בין דין זה לפרשת נזיקין, שעוסקת בנוק ישיר עם גדרים ברורים במעשה ובתוצאה.

בחידושי הראב"ד (בי"ק צח. ד"ה והאי שמעתא, הובא גם ברא"ש וברשב"א בסוגיין) כתב לגבי המקרים של זורק מטבע לים וצורם אוזן הפרה, שהפטור אינו מצד שגרמי פטור (שזו שיטת רבה), אלא פטור המוסכם לכו"ע. במטבע הפטור הוא מטענת "הרי שלך לפניך" - פטור כללי מצד תוצאת הנזק.

ולכאורה היה מקום להבין לפי דברינו, שכוונתו לומר שלא שייך גרמא בכה"ג, אלא זהו פטור מצד תוצאת הנזק, וממילא הוא כללי יותר. אמנם מפורש בסוף דבריו שם שגם במקרים אלו הפטור הוא נובע מכך "דכגרמא בניזיקין נינהו ופטור", וא"כ אין כאן מחלוקת מצד הגדרת הגרמא, אלא מצד גרמי. כך גם נראה מדברי הרא"ש (בי"ק פ"ט סי' יג) שנראה שמשווה בין הראב"ד לרש"י, שכתב במפורש שכל המקרים שבגרמא נחשבים גרמא.

וא"כ יש כאן הרחבה גדולה של מושג הגרמא בניזיקין - כל מי שגורם הוצאת ממון לחברו. לכאורה אין זה קשור לדין נזיקין ה"קלאסי, שפועל על פי הגדרות ברורות של מעשה ותוצאה, אך אולי אפשר לומר שזה שייך לאיסור דאורייתא להזיק, ויש להרחיב את ההגדרה של איסור נזיקין - אמור מעתה, שדין נזיקין פירושו אחריות האדם שלא לגרום היזק כלשהו לממון חברו - לא רק שלא יחסר באופן פיזי, אלא גם שלא יאבד/יתבזבז.

עוד אפשר לבאר את הקשר בין מעשה זה לפרשת נזיקין, אם ננקוט שעיקר הנזק הוא פגיעה בממון חברו מצד חסרון הממון בשוויו (ולא מצד גוף החפץ שנחסר). אם נאמר כך, אפשר לבאר שגם כאן יש בעצם תוצאה של נזיקין - חסרון ממון, שנעשה באופן עקיף - ללא מעשה נזיקין וללא סיבת חיוב שנובעת מחסרון פיזי ברור.²² אם נאמר כך, ניתן יותר להבין את החיוב לצאת ידי שמים שישנו בגרמא,²³ שהרי יש כאן תוצאה שמוגדרת כנזק, ויש מקום לומר שזו הרחבה מדרבנן לדין הנזיקין, כשאנו לא מביטים על אופן העשייה אלא רק על התוצאה בפועל.

לפי מה שנתבאר עד כה, נמצא שהגדרת "גרמא" בניזיקין הינה רחבה מאוד - כל מה שמסובב חסרון ממון לחברו, בכל אופן שיהיה. אמנם יתכן שמצינו הגדרה חיובית לגרמא, שנותנת לנו אפיון למעשה שנחשב כגרמא, לעומת מעשים שאינם מוגדרים ככאלה (למרות שיצרו חסרון ממון) - מצינו מקרים שבהם הגמרא דנה האם ישנו חיוב - היזק שאינו ניכר (שבזה מכריעה הגמרא (גיטין נג): שמעיקר הדין פטור ומדרבנן חייב במזיד), וכן דבר הגורם לממון (שזו מחלוקת ר' שמעון וחכמים, גמרא בי"ק עא.):²⁴

22. כלומר, לפי הדרך הקודמת נזיקין רגיל היא פגיעה בגוף החפץ, ונספח של זה הוא שגם כשהממון מתבזבז הוא פגיעה, לפי דרך זו נזיקין רגיל הפגיעה היא בממונו של האדם (והחסרון בחפץ הוא רק ה"היכי

תמציי"), וזה שייך גם בכל דרך שגורמת לו להחסיר ממון (- גרמא).

23. לפי שיטת היש"ש שסובר בכל גרמא יש חיוב כזה וכנ"ל.

24. כמובן שאילו מקרים שכל אחד מצריך עיון בפני עצמו וביחס בינו לגרמא וגרמי. לא נכנסנו לדין זה.

לקמן יובא, שישנה שיטה בראשונים שנוקטת שאין חילוק בין גרמא לגרמי, ומ"ד שמחייב משום גרמי יחייב בכל מקרה של גרמא, וא"כ קשה - הרי גם במקרים אלו נגרם חסרון ממון לחברו, וא"כ מדוע לא יחייב במקרים אלו מדין גרמי - מאי שנא מזורק מטבע לים והמקרים האחרים שהובאו לעיל? אולי היה אפשר לתרץ בדוחק שאכן זו מחלוקת סוגיות. כעין זה יש להקשות, לפי שיטת הראשונים (שתבואר לקמן) שישנו חיוב בכל גרמא כשמתכוון להזיק - מדוע לא נחייב בדבר הגורם לממון²⁵ מדין גרמי, הרי סוף סוף הוא גרם במזיד²⁶ לחסרון ממון לחברו?

ולכאורה צריך לומר²⁷ שיש צורך בנזק אמיתי-אובייקטיבי, בכדי לחייב. ואם כן למדנו שלפי דרך זו, רק מעשה היוצר חסרון אמיתי-אובייקטיבי יוגדר כגרמא, וללא זה יש כאן פטור גמור. אולי ניתן לבאר, שכדי להגדיר גרמא בנזיקין צריך מעשה בעל אופי הדומה ברמה מסויימת לנזיקין - תוצאת חסרון אובייקטיבית. רק מכוח זה שייך להזקק לפרשת גרמא וגרמי. ועוד צ"ע מה כלול בהגדרה זו.

בין גרמא לגרמי

מבואר בסוגייתנו ובמקומות נוספים בגמרא שנחלקו התנאים בדינא דגרמי, ר' מאיר מחייב וחכמים פוטרים. להלכה נפסק שדינא דגרמי חייב.

הראשונים נחלקו בביאור ההבדל בין גרמא בנזיקין, שבו המזיק פטור, לגרמי, שבו המזיק חייב. כמו"כ דנו לגבי המקרים בסוגייתנו האם מוגדרים כגרמא או גרמי. בפשטות ניתן לחלק את השיטות לשלושה כיוונים עקרוניים:

- א. אין חילוק.
- ב. חילוק עקרוני, ישנו חילוק מהותי בין גרמי לגרמא.
- ג. חילוק מעשי, אין חילוק מהותי ביניהם, אלא שחיוב גרמי נקבע לפי הצורך המעשי.

שיטת רש"י

ברמב"ן (קונטרס דינא דגרמי) כתב שמרש"י בכמה מקומות נראה שאין חילוק בין גרמא לגרמי. משמע שלפי הדעה המחייבת בדינא דגרמי, ישנו חיוב על כל גרמא, ומשמע מדבריו²⁸ שאין לדין זה סיוגים.

25. לגבי היזק שאינו ניכר אפשר לתרץ שעקרונית אכן ניתן לחייבו מדין גרמי, וזה כלול במה שמחייבים בהיזק שאינו ניכר במזיד ופוטרים בשוגג.

26. ומבואר ברמב"ם הלכות גניבה (ב א) שפוטור אפילו במזיד, וכדעת חכמים שחולקים על ר' שמעון שמחייב.

קושיא זו קשה אף יותר מהקודמת, שהרי כאן שני הדינים נפסקו להלכה ולא שייך לאמר שזו מחלוקת סוגיות.

27. לפחות לפי שיטות אלו שמחן ישנה קושיא.

28. אמנם אפשר לדחות שכוונתו לענין החילוק העקרוני, ויהיו מקרים של פטור, אך אנו ננקוט כפשטות דברי הרמב"ן.

ברא"ש (ב"ק פ"ט ס"י יג) מבואר שהבין שגם רש"י מחלק בין גרמא לגרמי, וכ"כ להדיא היש"ש (ב"ק פ"ב ס"י לז) [ועיין עוד בספר המפתח מסכת בבא בתרא על רש"י כב: (ד"ה גרמא), מקורות רבים הדנים בדבריו].

שיטת תוספות ורא"ש

בתוספות (ב"ב כב: ד"ה זאת) כתב בשם ר"י מספר חילוקים בין גרמא לגרמי, המבוארים ביתר הרחבה ברא"ש (ב"ק פ"ט ס"י יג, ב"ב פ"ב ס"י יז)²⁹:

- א. חילוק בין מקרה ש"הוא עשה את הנזק", שחייב, לבין מקרה שהוא סובב את הנזק בדרך עקיפה יותר. על פי הדוגמאות הנידונות שם (בעיקר ברא"ש), נראה שכוונת הדברים בעיקר לאחריות על המעשה ולא על מעשה ההיזק בפועל. כשהוא "הכתובת" לאשמה על המעשה שנעשה,³⁰ זה נחשב גרמי.
- ב. עוד חילק בין היזק שנעשה מיד בשעת מעשה להיזק שנעשה אח"כ. גם כאן נראה מהראשונים שאין הכוונה לאופן ביצוע הנזק בפועל, אלא לשאלה האם הנזק מוחלט וגמור במציאות בעקבות מעשהו, שבכה"ג הוא גרמי, או שיש עוד צורך בשלב נוסף, שבכה"ג המעשה נחשב כגרמא.
- ג. עוד כתב הרא"ש שצריך שיהיה "ברי היזקא".
- ד. עוד מבואר ברא"ש שגרמי שייך רק אם עשה מעשה בגוף הממון, וזהו דבר הנתון במחלוקת ראשונים - שנחלקו האם דין מי שסילק כרים וכסתות מתחת כלי נופל (ובכך גרם לו להשבר) נחשב גרמא או גרמי. הרי"ף (ב"ק יב:) כתב שנחשב דינא דגרמי,³¹ והתוס' (ב"ק כו: ד"ה קדם) והרא"ש (ב"ק פרק ב ס"י טז) כתבו שפטור, כיוון שאין כאן מעשה בגוף החפץ.

לגבי היחס בין שלושת החילוקים הראשונים, הדברים אינם ברורים. בתוס' הזכיר את טעם א וטעם ג כעומדים כל אחד בפני עצמו, ברא"ש (ב"ב) כתב את טעם א ואת ג יחד, ואת ב בנפרד, וברא"ש סנהדרין (פרק ט ס"י ב) כתב בקצרה את שלושת הטעמים הראשונים יחד.

נראה לבאר שלוש הטעמים נובעים מאותו עקרון - הגדרת היחס בין מעשיו להיזק, כשההיזק הוא תוצאה ברורה וישירה של מעשיו, יש לחייב. אם נאמר כך, כל האפשרויות הללו הינן ניסוחים שונים לעיקרון זה, שיש צורך בכמה תנאים ע"מ להגדיר את מעשהו כגרמי שחייב.

לפי שיטה זו, יש לעיין כיצד לדון את המקרים שבסוגייתנו, כגון שף מטבע וכו', שבהם הנזק איננו במעשה שלפנינו, אלא מוגדר בצורה רחבה יותר - פגיעה בממונו של האדם

29. כבר העיר הפלפולא חריפתא (ב"ק פ"ט ס"י יג אות ע) שישנו קושי בביאור הדוגמאות לפי העקרונות האלו. אין ברצוני להכנס לפרטי הדברים, אלא לדון בעקרון שנראה שהראשונים הגדירו.

30. לדוגמא, ד"ן שדן את הדין, כל ביצוע פסק הדין נעשה מכוחו, שזה הוצאה לפועל של הפסק שהוא קבע.

31. ומה שפטרו שם בגמרא (ב"ק כו:) הוא אליבא דרבה שסובר שאין חיוב דינא דגרמי.

(כמו שהתבאר לעיל). אפשר לתלות שאלה זו בשאלה מהי הסברא בחילוקים הנ"ל, מדוע לפי שיטה זו ישנו חיוב ממון בגרמי:

אם נאמר שההבדל בין מקרים אלו לגרמא אינו עקרוני, וגם הם גרמא בעלמא, אלא שכשאדם מסובב נזק בצורה ברורה כ"כ, ראו חכמים לקנסו, כיון שזהו מעשה רשע - מסתבר שהשאלה עד כמה התוצאה ישירה אינה משנה, שכן מעשה המזיק הוא בעל "אופיי" של גרמי.

מאידך אם נאמר שהגדרות אלו באות לראות את האדם כעושה מעשה נזק (מעשה נזק שמפורש בתורה זה רק מעשה מכוחו של אדם. בגרמי התחדש שגם מעשה שאדם חולל באופן עקיף מיוחס אליו), לכאורה המקרים הנדונים בסוגייתנו אינם שייכים לזה, שבהם הנזק אינו בגוף החפץ כלל אלא בתוצאה עקיפה.

ברא"ש ובתוס' הדברים אינם מבוארים להדיא. התוספות לא דן במקרים שבסוגייתנו. הרא"ש (בסוגייתנו) מביא מחלוקת בין הראשונים האם המקרים נידונים כגרמא או גרמי, ולא מכריע באופן ברור, ולאחר מכן דן בגדרי גרמא וגרמי (מבלי להזכיר את המקרים של הסוגיא).

הטור (סימן שפו סעיף ג)³² כתב להדיא שדעת הרא"ש היא שהמקרים של סוגייתנו נחשבים כגרמא ולא כגרמי. לפי דברינו, נראה שלמד כאפשרות השניה, שגרמי הוא הרחבת הגדרתו כמזיק ולא קנס בעלמא,³³ ולכן לא כלול בזה נזק עקיף.³⁴

אם אכן כך, אפשר לבאר שזו הסיבה שהרא"ש (בניגוד לרי"ף) כתב שגרמי שייך רק אם פעל בגוף החפץ, כיוון שרק בכה"ג זהו מעשה הדומה לנזיקין.

נמצא לפי שיטה זו שגרמי שונה באופן מהותי מגרמא. גרמי זה מעשה נזיקין מורחב, בעוד גרמא הוא גרימת תוצאה של חסרון ממון.

ועיין בש"ך (סימן שפו ס"ק א) שנראה מדבריו שלפי שיטה זו, המגדירה חילוקים בגוף המעשה, החיוב בגרמי הוא מדאורייתא. וצ"ע מניין לנו שפרשת נזיקין כוללת גם מקרים כאלו. עכ"פ אפשר להבין שזו הרחבת גדר נזיקין הרגילים ולא חיוב שונה במהותו. אמנם בתוספות (בי"ק נד. ד"ה חמור) כתב בשם ר"י (שהוא גם בעל הדעה שלנו בתוספות ב"ב הנ"ל) שהוא חיוב מדרבנן. אם נאמר כך, נראה שהוא דין דרבנן לחייב את מי שהוא כעין מזיק.

אמנם קשה על דברינו מדין שורף שטר, שם לכאורה אין תוצאת נזיקין גמורה, ואפ"ה מבואר בגמרא שהוא דינא דגרמי. אולי אפשר לתרץ שאנו מסתכלים על השטר כחפצא

32. וכן בפסקי הרא"ש (בי"ק פרק ט סימן יג).

33. יש להעיר שלכאורה היה מקום לחלק בין המקרים, ולומר שבשף מטבע זה נחשב כגרמי, שכן ישנה הורדה בערך המטבע עצמו, וא"כ הוא נזק ישיר יותר ויתחייב כגרמי. אמנם בפסקי הרא"ש כתב להדיא שגם שף מטבע הוא גרמא, ואולי אפשר ליישב לפי סברת היש"ש שהתבארה לעיל, שכיון שזה עומד לתיקון, הנזק מוגדר שאינו בגוף אלא בדמי התיקון, ולכן חוזר להיות גרמא.

34. וע"ע במרדכי (בי"ק סימן קיד) שכתב שלא שייך שחיוב ממון עקיף ייכלל בדין גרמי.

ממוני - כלי שמגלם את החוב, ופגיעה בו היא פגיעה ממשית בחוב. סו"ס מוכח שגם לפי דרך זו יש בגרמי הרחבה ביחס לנזיקין גם מצד התוצאה, אך עדיין ניתן לומר שאנו מצריכים היזק הדומה באופיו לנזיקין. ועדיין צ"ע.

שיטת הרמב"ן

הרמב"ן (קונטרס דינא דגרמי) האריך לדון בגדר גרמי, וכתב שהוא חיוב גמור מדינא ולא קנס מדרבנן. לשיטתו, דינא דגרמי הוא כאשר ברי היזקא.³⁵ ולכאורה נראה שסובר כר"י ורא"ש הנ"ל, שזהו מעשה שקרוב לנזיקין ונכלל בפרשה זו.

כך נראה להוכיח גם מכך שכשבא לברר מהו ההבדל בין גרמי להיזק שאינו ניכר, כתב הרמב"ן שבשביל חיוב גרמי צריך שיהיה ההיזק ניכר. ונראה להסביר, שרק כשיש תוצאה ניכרת שייך לדבר על נזיקין, וממילא גם על גרמי.

אמנם קשה, שבניגוד לר"י והרא"ש, הרמב"ן מחייב בכל המקרים של הסוגיא, וכולל אותם בדין גרמי, על אף שלכאורה הנזק אינו בגוף הדבר אלא בממון האדם. לכאורה היה מסתבר, שגם אם ישנו היזק בגוף, אין זה רלוונטי כל עוד ההיזק הוא עקיף ושייך לממון האדם ולא לחפץ שלפנינו. וצריך לומר ע"פ דברי הרמב"ן, שכיוון שנוצר היזק ניכר ומציאותי ביחס לעצם החפץ, ניתן להגדיר את חיוב הממון באופן רחב יותר. אם נאמר כך, עולה מזה שהגדרת החיוב נובעת מאופי המעשה ולא מהגדרת התוצאה כנזק.³⁶ בדומה לדבר מצינו בתוספות (בי"ק צח. ד"ה מתיב) שכתב שאם שף מטבע וחסרה, חייב לשלם את כל הנזק, ולא רק את החיסור. ונראה להסבירו בדומה להנ"ל, כאשר יש מעשה נזק, אנו מסתכלים על תוצאותיו כמכלול, ולכן יכולים לחייב על כך. כך גם אצלנו, כיוון שהיזק בגרמי, ניתן לחייבו על כל המשמעות של מעשהו, וזה כלול בתוצאת הנזיקין של מעשהו. ועדיין צ"ע.

ערוך השלחן (סימן שפו סעיפים יא - יב) האריך לבאר שיטות הסוברים שגרמי אסור מדינא, וכתב שחלק מהגדרת גרמי הוא שיהיה "דרך נזק". א"כ גם מדבריו עולה שהגדרת האיסור והחיוב נובעת מהגדרת אופי המעשה ולא רק מהתוצאה שלו או האחריות עליו.

שיטת ריצב"א

עוד הביא תוספות (בי"ב שם) בשם ריצב"א :

ונראה לריצב"א דדינא דגרמי הוי מטעם קנס כדמוכח בירושלמי, ולכך כל היזק המצוי ורגיל לבא קנסו חכמים, וטעם דקנסו שלא יהא כל אחד הולך ומזיק לחבירו בעין...

35. עיי"ש שביאר באלו תנאים חיוב זה שייך.

36. כלומר, פשוט הדבר שאנו מתיחסים גם לעצם המעשה, שהרי גרמא פטור למרות שנוצר כאן נזק, אך המבט הפשוט הוא שהחיוב הוא התוצאה הישירה של המעשה. לפי דרך זו נראה שאנו מתיחסים רק למעשה, וזו סיבת חיוב על כל ההשלכות שלו, ישירות ועקיפות.

מבואר בדבריו שאין הבדל בין גרמא לגרמי, וכך שסיבת החיוב היא מעשית, שלא יהא כל אחד מזיק את חברו. ולפי משנ"ל אפשר להבין, שאכן אין סיבת חיוב אמיתית וכל הסיבה היא תיקון העולם. ממילא, נגזר מזה שהמקום שגזרו הוא לפי הצורך.

לפי דרך זו, מסתבר שבמקרים של סוגייתנו אין סיבת פטור בכך שהנזק עקיף יותר, ולכן חייב.

שיטת הרמב"ם³⁷

הרמב"ם (חובל ומזיק ז' יא) פסק בכל המקרים בסוגייתנו שחייב. נראה שסובר שנחשבים כגרמי, וכיון שנפסק כדעה שמחייבת בגרמי, חייב.

אף במקרה של ליבה וליבתו הרוח, שמוגדר בגמרא (ב"ק ס.) כגרמא, כתב הרמב"ם (הלכות נזקי ממון יד, ז) שחייב.³⁸ וא"כ משמע שמחייב בכל מקרה של גרמא מדין גרמי.

מאידך כתב בהלכות שכנים (יא, ב) שבמקרה של רקתא (- זורה קש והרוח נשאתו למקום אחר והזיק) - פטור, על אף שהגמרא (ב"ב כו.) תולה דין זה בדין של גרמא. א"כ מבואר שגם לפי הרמב"ם ישנם מקרים של פטור, ואינו מחייב בכל גרמא.

עוד הוכיח הש"ך (שפ"ק א) שלפי הרמב"ם חיובו של מזיק בגרמי הוא מעיקר הדין, מכך שכתב (חובל ח, א) לגבי דין מוסר (שחיובו מדין גרמי) שגם היורשים חייבים בתשלום זה.

ונחלקו האחרונים בביאור שיטתו:

בש"ך (סימן תיח ס"ק ד) משמע שלפי הרמב"ם ישנו חיוב בכל גרמא. אמנם קשה להבין את דבריו כפשוטם, מכיון שישנם מקרים³⁹ שבהם הרמב"ם פטר, כגון כופף קמת חברו בפני הדליקה (גרמא ב"ק נה:), רמב"ם הלכות נזקי ממון יד (ד), ועוד.

הגר"א (סימן תיח ס"ק יט ובעוד מקומות) כתב ששיטת הרמב"ם היא שאין הבדל מעשי בין גרמא לגרמי, וההבדל הוא בין מתכוון לשאינו מתכוון. לכאורה נראה שמבחינה עקרונית הוא כריצב"א, שזהו קנס שאינו קשור למעשה.

בעיר שושן (סימן שפ"ו סעיף א) ובקצות (סימן שפ"ו ס"ק ב) ביארו שגם לרמב"ם ישנו חילוק בגוף המעשה, ולא ברורה לי ההגדרה לפי דבריהם. עכ"פ מבואר בדברי הרמב"ם שהוא מחייב במקרים של סוגייתנו: זורק מטבע לים, שף מטבע וכו', וא"כ לכאורה נראה להסבירו בדומה לרמב"ן.⁴⁰

37. שיטת הרמב"ם עוד טעונה ביאור רחב, כאן הובאו הדברים כחלק מסקירת שיטות הראשונים ובלא התמקדות בשיטה זו.

38. בזה חולק על הרי"ף שמחייב בגרמי - אף במקום שאינו פועל בגוף החפץ, ואפ"ה פוטר בליבה וליבתו הרוח.

39. המובאים בגמרא ב"ק נה:

40. כך גם נראה בערוה"ש (סימן שפ"ו סעי' יד) שכי' שברמב"ם נראה שמחייב מדינא ואינו מחלק בין שוגג למזיד, ומשמע מדבריו שמש"ך אותו למה שהסביר לפני כן בדבריו את שיטת הרמב"ן.

סיכום⁴¹

- א. בגמרא ב"ק מובאים מספר מקרים שלגביהם נאמר כי לא שייך בהם דין של מזיק דאורייתא; ניסינו להגדיר (בקצרה) את החידושים העולים מתוך כך להגדרת מזיק דאורייתא.
- ב. לאור זאת ניסינו לבחון מהי הגדרת דין גרמא, אלו תביעות ממון כלולות בדין זה ומה תוקפו. העלינו שלפי השיטה הרווחת נראה שאין הגדרה ברורה, אלא כל מה שמסבב הפסד ממון לחברו נחשב כגרמא. אמנם ברמב"ם וברש"י (לפי חלק מהשיטות בהסבר דבריהם) עולה שיש צורך בהפסד אובייקטיבי - תוצאה של נזיקין, שרק ביחס אליה שייך לחייב בגרמא.
- ג. עוד ניסינו לבחון על גבי מה שנתבאר, מהו חיוב גרמי, והאם ישנו חילוק עקרוני בינו לבין גרמא. והתבארו בזה ג' כיוונים:
- תוספות ורא"ש: גרמא הוא חיסור ממון, גרמי הוא מעשה נזיקין מורחב.
 - רמב"ן: גרמא הוא חיסור ממון, גרמי הוא מעשה בעל אופי נזיקין שהחיוב בו כולל את כל ההשלכות, גם העקיפות, של מעשהו.
 - ריצב"א ורמב"ם (לפי הגר"א): אין הבדל עקרוני, אלא הוא קנס דרבנן.

41. הערה: כפי שניתן להבחין בקלות, לא ניסיתי להקיף את כל הנושא ולכלול את כל צדדי הדין, אלא רק לבחון את העקרונות של דין גרמי, בעיקר לאור להגדרה הבסיסית של גרמא, עד כמה יש כאן שינוי מהותי, ואם יש - כיצד להגדירו. גם אם נאמר שיש כאן 'נזיקין מורחב' (לפי האפשרויות השונות), יש עוד מקום נרחב לדון בהגדרה המדויקת, האם מעשה, אחריות או משהו אחר - לאור מחלוקות הפוסקים בסוגיא, גרמא דגרמא, גרמי של בהמתו ועוד, ותן לחכם ויחכם עוד.